

NÉMETH SÁNDOR

TISZTELET
EMLÉKÜKNEK

TANULMÁNYOK
BUDAPEST, 2014

Németh Sándor

**TISZTELET
EMLÉKÜKNEK**

Tanulmányok

Budapest, 2014

Tartalom

Előszó	4
A reformáció és a könyvnyomtatás korának írói	5
- Heltai Gáspár (1490?-1574)	5
- Sylvester János (1504-1551 után)	9
- Bornemisza Péter (1535-1584)	13
Bocskai István (1557-1606)	20
Nevek a magyar barokk irodalomból	28
- Rimay János (1570k.-1631)	28
- Petrőczy Kata Szidónia (1662-1708)	29
- gróf Balassi Bálint (1626-1684)	29
- gróf Koháry István (1649-1731)	30
Zrínyi Miklós (1620-1664)	31
A két Bolyai - Bolyai Farkas (1775-1856)	45
- Bolyai János (1802-1860)	45

Előszó

Idézet a Hangok bővületében című, Németh Sándorral készült riportkönyvből:

„... a Nemzetvédelmi Egyetemen megkérdezte az egyik professzor, nem volna-e kedvem kidolgozni magyar irodalmat...

...egyetlenegy készült el, a Balassi Bálintról szóló. A következő, amit fel fogok dolgozni, a humanizmus, amely végül is Mátyás korával egybeesik. Janus Pannonius, Vitéz János, kódexmásolás, Bonfini, stb. Ez lezárul Mátyás halálával, utána jön Heltai Gáspár, Sylvester János, Bornemisza Péter. Bornemisza Péterhez kapcsolódik Balassi Bálint, mert Bornemisza Péter Balassi Bálint házitanítója volt...”

Az énekesi, vers- és prózamondói hivatás mellett a gazdag életútba irodalmi, történelmi, kultúrtörténeti témák magas szintű kidolgozása, előadása is belefért, belefér. Ez a könyv csak néhány tanulmányt mutat be ezekből, a többi közlése további kötetben várható.

2014. március

Babics Jenőné, sz. Szepesi Edit

A reformáció és a könyvnyomtatás korának írói

HELTAI GÁSPÁR

(1490? – 1574)

Az ezerötszázados évek első évtizedében a bécsi egyetem hallgatója volt egy Caspar von Heltau nevű fiatalember. Nagydisznódon született, Szeben megyében, s a falu neve németül Heltau volt. Több mint valószínű, hogy azonos azzal a katolikus papból lett protestáns íróval, aki később Heltai Gáspárra magyarította a nevét...

Amennyiben a vélt azonosság nem áll fenn, akkor nem tudjuk hogy mikor születhetett és hány éves volt, amikor 1574-ben meghalt.

Magyarul csak 1536-an kezdett tanulni és szinte csodálatos, hogy aki ilyen későn – 45 évesen – ismerkedik meg egy nyelvvel, rövid idő alatt olyan gazdag szókincsre tegyen szert és az új nyelvnek olyan ízes stílusú művésze legyen, mint Heltai Gáspár.

Fiatal korában kapcsolatban állt a kor néhány jelentős, nagyműveltségű humanistájával, például Bodarics István püspökkel. Később, 1443-ban - amikor már maga is lutheránus prédikátor - a wittenbergi egyetemen tanul, amely egyetem a protestantizmus fellegvára volt.

Wittenberg után végleg visszatért Kolozsvárra és ezután már csak magyarul írt. Nemcsak írt -, a nemesi-jobbággyi világban jellegzetes városi polgár lett: kereskedő, nyomdatulajdonos és papírmalmot is létesített.

Mint tekintélyes városi polgár, a kolozsvári gazdasági élet legfőbb irányítója és évtizedeken át a szellemi, kulturális élet fő alakja volt.

Miután otthagyta plébániáját megnősült, protestáns prédikátorként működött, s közben átélt két eseményekben gazdag emberöltőt: tanúja volt Dózsa parasztháborújának, a mohácsi vésznek, a kettős királyságnak, Erdély önállósulásának, János Zsigmond unitárius regnálásának, a korban példátlan Erdélyi vallásszabadságnak, majd a Báthoryak katolikus uralmának. Közben ő maga áttért a kálvini tanokra, majd azt is elhagyva unitárius lett s e vallás mellett kitartott haláláig.

Művelt humanista: ismeri a múlt és az akkori jelenkor olvasnivalóit, amelyek ismerete a reneszánsz műveltség magas fokát jelentette.

Kezdetben latinul és németül írt. Fordításokkal, ismeretterjesztéssel kezdte. A későbbiekben már csak magyarul írt, s ha a témát mástól is vette át, akkor is eredetét alkotott, mert a kapott témát továbbgondolta, kiegészítette és újramesélte a magyar olvasóknak.

Nagy hatással volt rá a kortárs, igen művelt Sylvester János, aki az Újtestamentumot fordította magyarra. Heltai tovább ment ennél, ő az egész Bibliát szándékozta magyar nyelven az olvasó kezébe adni.

A Biblia fordításán egész munkaközösség dolgozott. A Zsoltárok könyvét maga fordította, de stilisztikailag beleszólt mások munkájába is. Hosszú évek alatt Heltai kolozsvári nyomdája – részletekben – kiadta az Ótestamentum nagy részét.

Végül Károli Gáspár volt az, aki a nagy művet megvalósította: az ő keze alól került ki a teljes, magyar nyelvű Biblia. Ismerte a Heltai-nyomda Biblia-kiadványait, s

több fordulatot, sőt jó néhány részt át is vett belőlük. A művet 1590-ben fejezte be.

Heltai érdeklődésének másik fontos területe a magyar helyesírás volt. Sylvester ugyan hozzákezdett az egységes helyesírás kidolgozásához, de amit ő elkezdett, azt Heltai fejezte be. Felismerte a fontosságát és - mint író, nyomdász és könyvkiadó - kidolgozta, alkalmazta és terjesztette a műveket, amelyek már az új, következetes helyesírás alapján készültek.

Heltai kolozsvári nyomdája – hasonlóan Sylvester újszigeti műhelyéhez – a korabeli magyar szellemi élet egyik fő központja volt. Kiadta többek közt Tinódi Sebestyén Cronicáját, majd antológiát szerkesztett, amelyben Tinódi művei mellett még öt lantos deák művei is megjelentek.

Első igazán saját műve egy szellemes párbeszéd: „A Részezségnek és Tobzódásnak Veszedelmes Voltáról Való Dialógus”. Az ötletet egy német könyv adta, hogy megírja két kolozsvári polgárnak, a józan Antalnak és a részeges Demeternek vitáját, ami az első magyar antialkoholista propagandairat s egyben a feudális rendszer kritikája. A párbeszédben a komoly mondanivaló mellett megjelenik az anekdotázó humor is. Igazi íróra valló munka.

Teológiai művei közül kiemelkedik a „Háló” című vitairat, amelynek témája inkább politikai, mint vallási: vádirat az inkvizíció ellen. Megbélyegzi a vallási türelmetlenséget és vádolja az inkvizíció kínvallató és kínhalállal büntető módszereit.

Fő műve a „Száz Fabula”, amelyben Ezopusz klasszikus meséi alapján és a korabeli német mesekönyvekből vett történetekből állít össze százat, pontosabban százegyvet, a példázatos előszót is beszámítva.

Ezek a fabulák nem fordítások: újramesél, kiegészítve saját ötletekkel. Van, amiből hosszabb elbeszélést kerekít, de a 99-edik meséből szabályos kisregényt írt „Egy nemes emberről és az ördögről” címmel, amelyben kigúnyolja a kapzsi, szegényeket uzsorázó gonosz embert, birtokos nemest, aki végül elkárhozik.

Ezzel a kisregénnyel Heltai létrehozta a magyar széppróza első remekét. Jelentősége irodalmunkban hasonló, mint a dráma területén Bornemisza Élektájának, vagy a költészetben Balassi munkásságának.

Szándékában volt megírni a magyarok történetét a kezdetektől saját koráig. Ennek csak az első része készült el, a mohácsi vésszel bezárólag. A második kötet korának leírása lett volna. Harmadik kötetet is tervezett, a világ történetéről. Nagy kár, hogy halála megakadályozta a folytatásban.

Elkészült viszont Mátyás királyról szóló műve, amely már majdnem történelmi regény. Bonfini volt a forrása, de ízes elbeszélő módja, olvasmányossága miatt ízig-vérig Heltai mű. Írásában sok olyan történelmi anekdota olvasható, amelyet ő mentett át az utókornak. Így például az a „pletyka” is, amely szerint Hunyadi János Zsigmond király törvénytelen gyermeke lett volna.

Heltai Gáspárral kezdődött el a polgári magyar irodalom, amelynek – a történelmi körülmények miatt – hosszú ideig nem lehetett folytatása. Bornemiszaán kívül nem volt ilyen jó prózai stilsztája a XVI. századi Magyarországnak.

Forrás:

Hegedűs Géza – Heltai Gáspár c. tanulmánya

Szerb Antal – Magyar Irodalomtörténet

SYLVESTER JÁNOS

(1504? – 1551 után)

A szamosháti Szinyérváralján született, valószínűleg ifjúkorát is ott töltötte. Innen eredt jellegzetes í-ző tájszólása, amelyet dunántúli tanítóként és bécsi egyetemi tanárként is használt.

Lehet, hogy kurtanemesi családból származott és elképzelhető, hogy családneve Erdősi vagy Erdei volt, amit a kor szokása szerint latinosított Sylvesterre.

Elég egy rövid felsorolás hogy bizonyítsuk: egészen sajátos helye van a magyar irodalom történetében.

Ő írt először esszéket – értekező prózát - , még mielőtt a francia Montaigne kitalálta volna az „esszét”, mint műfaj-elnevezést.

Ő az első úttörője a magyar nyelvtudománynak, ő törekedett elsőként arra, hogy megalkossa az egységes magyar helyesírást.

Ő készítette el az első, minden kritikát kiálló Újszövetség fordítást és ő fedezte fel, hogy a magyar nyelv alkalmas az időmértékes versformákra. A XVI. században olyan tökéletes hexameteret és pentameteret írt, hogy a deákos verselés klasszikus korszakában, a XVIII. század végén is megcsodálták.

Ifjúkora a Jagellók évtizedeiben telik el. 1526-ban, Mohács évében indul külföldre, hogy tudását gyarapítsa. Első állomáshelye Krakkó, ahol a „három szent nyelvet” igyekszik elsajátítani. A reneszánsz tudomány így nevezte a latint, a görögöt és a hébert.

Itt találkozott először Erasmus eszméivel és műveivel. Rotterdami Erasmus példaképe volt a kor haladó elméinek. Mint nyelvész: a latin és görög nyelv tudományos vizsgálatának megteremtője, mint gondolkodó: a türelem és a kölcsönös megértés hirdetője, egyben a latin nyelvű humanista irodalom legválasztékosabb stilisztája.

Társadalomkritikája ironikus és szatirikus, hangja már a későbbi Voltaire, vagy Anatole France felé mutat.

Sylvester lelkesedett Erasmusért, mindvégig tanítványának vallotta magát. Tőle tanulta, hogy a Vulgata, a Biblia közkeletű latin fordítása tele van pontatlanságokkal, félreértésekkel. Ezt még az ókor és a középkor határán Szent Jeromos fordította héberből és görögből, az akkor még élő latin nyelvre.

Alighanem már Krakkóban megérlelődött benne a terv, hogy a héberhez és a göröghöz visszanyúlva fordítja le az Újtestamentumot. Luther példája lebeghetett előtte, aki a német fordítást már elvégezte.

Sylvester felismerte, hogy egy jó fordításhoz nemcsak a „szent nyelveket” kell kiválóan tudnia, hanem tisztában kell lennie a magyar nyelv törvényszerűségeivel is. Krakkóban már írt magyarázatokat magyar diákok számára különböző tudományos művekhez. Ezek az első magyar nyelvű nyomtatott szövegek. Ám ekkor még nem érzi elég felkészültnek magát és vonzzák a német egyetemek.

Wittenbergben állapodik meg, a lutheri eszmék központjában. De Sylvestert nem Luther tanai érdeklik, hanem Philippus Melancton, a nagy hírű professzor, akit személyesen is megismer. Őt tartja másik meghatározó mesterének és mellette éri el a kor nyelvtudományának legmagasabb fokát.

Amikor harmincévesen hazatér a Mohács utáni, szétszaggatott országba, valószínűleg ő a legműveltebb magyar ember.

Távolléte alatt rokonsága kiforgatta örökségéből, dolgoznia kellett. Ám rögtön volt, akitől munkát kapott: Nádasdy Tamástól Sárvárott.

Nádasdy nemcsak befolyásos nagyúr volt, hanem tudós szinten művelt is. Fényűző sárvári otthonában olasz reneszánsz uralkodók módjára pártolta a tudományt és művészetet. Talán volt egy olyan álma is, hogy ő legyen a magyar Lorenzo Medici. Sárvára a kor magyar kulturális központja lett, ahol Sylvester János volt a szellemi vezéralak, mert Nádasdy felismerte a latinul, görögül, héberül és németül tökéletesen tudó Sylvester értékét. Rábízta a sárvári iskolát, vállalta az Újtestamentum fordításának költségeit, nyomdát alapított a Sárvár melletti Újszigeten – ennek is Sylvester lett a vezetője. A nyomda ebben az időben könyvkiadó vállalatot is jelentett, tehát Sylvester tanított, fordított, írt és könyveket adott ki. Műszaki vezetőnek meghívta nyomdájába az akkoriban legképzettebb, külföldön tanult Sásdi Benedeket.

Tíz év múlva megjelent a korabeli hitélet nagy szükségletén túl tudományos igényeket is kielégítő, magyar nyelvű Újtestamentum.

Bibliafordítások voltak korábban is - így a huszita fordítás az előző században, majd Komjáti Benedek Szent Pál leveleit magyarította, Pesti Gábor pedig négy evangéliumot -, de ezek egyrészt nem állták ki az erasmusi igényű nyelvi kritikát, másrészt bizonyos pontatlanságok miatt nem lehettek hatásosak a keresztény – keresztyén hitvitázók kezében.

Sylvester nyelvhasználata tudományos, pontos, néhol terjedős is, hogy a félreértéseket elkerülje. Ez a fordítás mindenképpen fordulat a magyar irodalmi nyelvben. Tisztázta a nyelv törvényszerűségeit és a helyesírás szabályait a szöveg egysége érdekében. Ezzel Sylvester János a magyar nyelvészet tudományos előfutárává vált.

És egy költészettani érdekesség: a fordító az egyes részekhez verses magyarázatokat fűz, felismeri a nyelv prozódiai (nyelvhullámzásbeli) törvényeit. Rájön, hogy magyar nyelven is lehet antik versformákban írni. Sikeresen kísérletezik a disztichonnal, azaz a hexameter és a pentameter váltogatásával. Ebben a formában írja meg az Újtestamentum előszavát is. Néhányan utánozzák a sárvári műveltek közül, de ez csak kísérlet maradt. Bő kétszáz év múlva Ráday Gedeon volt az, aki újra feltalálta a magyar hexametert és a felvilágosodás deákos költői fejet hajthattak a régebbi, az úttörő előd előtt. A teljes bibliafordítás munkáját Károli Gáspár végezte el a század utolsó évtizedében.

A sárvári évek után keveset tudunk további sorsáról. Ismeretes néhány elmélkedése a költői képekről, hasonlatokról. Elismerően írt a virágénekek szép fordulatairól is, holott ezek a szövegek akkoriban illetlennek számítottak.

Harminckilenc éves volt 1543-ban, amikor – valószínűleg Nádasdy ajánlására – a bécsi egyetemre hívták a héber nyelv professzorának. Itt később görögöt és ókori történelmet is tanított. Ebből az időből fennmaradt néhány latin nyelvű verses és prózai írása a legkésőbbi 1551-ből való.

Nem tudjuk hogy meddig tanított, meddig és hogyan élt, sírhelyét sem ismerjük. Az biztos viszont, hogy ő volt a magyar nyelvtudomány első főszereplője és vele kezdődik a magyar időmértékes verselés. Korai előfutár volt és több mint kétszáz év kellett ahhoz, hogy tudósként és költőként is időszerűvé váljon.

Forrás:

Hegedűs Géza – Sylvester János c. tanulmánya

BORNEMISZA PÉTER

(1535-1584)

Szolimán szultán uralkodásának idején, 1541-ben a törökök csellel, kardcsapás nélkül elfoglalták Budát, Pestet, s a két város környékét. A kor szokása szerint a városba bejutott szpáhik, janicsárok végigrabolták a két várost, s aki ellenállt vagy vagyonát rejtegetni próbálta, azt kíméletlenül megölték. Erre a sorsra jutott egy Bornemisza nevű, gazdag pesti polgárcsalád is, amelyből csak egy hatéves kisfiú maradt életben.

Amikor a helyzet valamelyest megnyugodott, a szomszédok vagy atyafiak az elmenekülőök gondjaira bízta, akik eljuttatták őt a Felső-Tisza vidékén élő távoli rokonokhoz. A kifosztott, árva Péter jó néhány felvidéki udvarházban megfordult.

Értelmes gyerek volt. Szemei korán rányíltak a három részre szakadt ország gondjaira, a Habsburg-párt és az erdélyi János-párt családokat is szétromboló viszályára, s a lelkeket még ennél is jobban felkavaró hitvitákra pápisták és lutheránusok között. (A radikális, szinte militánsan protestáns kálvinisták csak később jelentek meg, amikor Bornemisza Péter már lutheránus pap, majd főpap volt.)

A módos rokonság felkarolta és iskoláztatta a gyorsan fejlődő, tanulni vágyó fiút. Felserdülve Kassán lett diák, ahol jó tanulási lehetőség volt, de tűzfészek is: a hitvitáké és pártviszályoké, melyekben a diákság is részt vett. Péter egy diákcsínyben alaposan pórul járt. Hogy megijessze a Habsburg-párti várkapitányt és annak családját, angyalnak öltözve elrejtőzött a kemencéjük mögé. Amikor felfedezték, a kapitány börtönbe csukatta. Hamarosan megszökött, de a városból mennie kellett.

Tizennyolc évesen nekiindult az országnak. Három évig bujdosott különböző lutheránus otthonokban. Tanult és ahol tehette olvasott és verseket írt. Főleg vallásos énekeket, de ezekben ott volt a népnyzó, hatalmaskodó urakat pellengérré állító társadalomkritika is.

Huszonnegy éves volt, amikor elhatározta hogy a tanulást külföldön folytatja. Ez a gondolat ihlette „Siralmas énnéköm...” kezdetű búcsúversét. Ez a mindössze tizennyolc soros költemény a Balassi Bálintot megelőző idők legszebb alkotása és arról tanúskodik, hogy írója már nem kezdő, hanem érett költő, tehetséges és verselési gyakorlata van.

CANTIO OPTIMA

(Nóta: Mindönök meghallják és jól megtanulják)

Siralmas énnéköm tetűled megválnom,
Áldott Magyarország, tőled eltávoznom,
Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Az Fölföldet bírják az kevély nímötök,
Szerémséget bírják az fene törökök.
Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engemet kergetnek az kevély nímötök,
Engem környülvettek az pogán törökök.
Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engöm eluntattak az magyar urak,
Kiirték közölök az egy igaz istent.
Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Legyen Isten hozzád, áldott Magyarország,
Mert nincsen tebenned semmi nagy uraság,
Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Ez énököt szörzék jó Husztnak várában,
Bornemisza Pétör az ő víg kedvében.
Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!

1556.

Több világi tárgyú verse nem maradt ránk, talán egy bölcsődal kivételével, amely erősen vallásos színezetű – erről később essék szó.

Sok mindent írhatott korábban is, amíg végigbolyongta az országot nyugat felé tartván. Nyilván több helyütt megmutatta verseit, mert támogatták, tovább segítették. Sárvárt sem kerülte el, a legreneszánszabb magyar művészetpártoló, Nádasdy Tamás házát.

Nádasdyt nem érdekelte, hogy a nála tisztelgő íróember milyen hitű vagy pártállású, nála a tehetség számított. Ő maga is gyakran váltogatta mindkettőt. Ahova állt, ott tekintélye volt és lehetőleg oda állt, ahol vélhetően többet tehetett az ország érdekében. Pártfogoltjait méltó munkával látta el ha Sárvárott akartak időzni, ha pedig külföldi egyetemen akartak továbbtanulni, anyagilag és hatékony ajánlásokkal is segítette őket.

Nádasdy bizonyára ismerte Bornemisza vallásos és világi verseit, mert Perneszych György nevű tisztartójával együtt patrónusként állt a fiatal költő mellé. Lehetővé tették, hogy oda menjen egyetemre, ahová csak akar.

Az első állomás Padova szabad szellemű főiskolája volt, ahol megismerte a kor reneszánsz irodalmát, majd Wittenberg következett, a lutheranizmus fellegvára, ahol ugyancsak Melancthon tanítványa lett, mint nem sokkal előbb Sylvester János.

Itáliai világi tudnivalókkal és németországi teológiával felvértezve érkezett Bécsbe, ahol a nagyhírű Georgius Tanner professzor tanította a görög nyelvet és irodalmat. Kiemelten fontosnak tartotta Szophoklész tragédiáinak megismertetését.

A huszonhárom éves Bornemisza – aki ekkor már jól tudott latinul, görögül, olaszul és németül – az Élektra tanulmányozása alapján megírta a magyar nyelvű reneszánsz irodalom legnagyobb alkotását, a „Tragoedia Magyar Nyelven” című drámát. Ez Móricz Zsigmond átdolgozásában „Magyar Elektra” címmel a Bánk Bánig az egyetlen mű, amely napjainkban is hatásos darabja színházainknak.

A dráma nem fordítás, hanem újrafogalmazás. Jellegetesen magyar, reneszánsz és protestáns, Bornemisza korában aktuális, erős társadalomkritikát alkalmazó irodalmi remekmű. Könyv alakban megjelent, de hogy előadták-e, nem tudjuk és nem is valószínű -, sőt az akkori körülmények között szinte elképzelhetetlen...

Mindenesetre „ha Bornemisza csak a Búcsúéneket és az Élektrát írta volna meg, akkor is irodalmi főalakja volna a magyar reneszánsznak Balassi felléptéig”, summázza Hegedűs Géza Bornemisza jelentőségét. És itt van a kapcsolódási pont: a későbbi években Bornemisza, mint nagy tudású lutheránus lekipásztor a Balassiak zólyomi várában prédikátor és a Balassi fiúk házitánítója volt.

Ő nevelte Balassi Bálintot művelt reneszánsz emberré, ő tanította költészetre és ő indította el pályáján a kor világszínvonalúvá váló magyar poétáját.

Emellett közelről látta a közéleti jellemtelenséget: a gátlástalan, köpönyegforgató, állandóan gazdagodó és hatalmaskodó ember prototípusát, Balassi Menyhért bárót. A szerző megnevezés nélkül megjelent egy komédia "Balassi Menyhért árultatásáról" címmel. Bizonyíték nincs rá, de csak Bornemisza írta. Rá vall a nyelvezete és a témát senki más nem ismerhette ennyire, no meg drámát senki más nem tudott ilyen jól írni egész Magyarországon.

Pompás kezdet lehetett volna az Élektra tragédia és a Balassi komédia egy magyar drámairodalomnak, de míg az angol kortársak után Shakespeare következett, a francia kortársak után Corneille, Racine és Moliere, nálunk a törökök jöttek, az ország kétszáz évig hadszíntér volt, a királyi udvar külföldön, idegen-nyelvű és ellenséges érzelmű, még magyar híveivel is.

Bornemisza több drámát nem írt, sem világi költeményeket. Prédikátor maradt, népművelő és nyomdász. Prédikációs remek stílusúak, tele példázatokkal, melyekből nagyszerű novellák lehettek volna.

Gyakran beszél emlékeiről, kalandjairól. Ezek oly szemléletesek, megragadóak, hogy Szent Ágoston vagy Rousseau vallomásaira emlékeztetnek.

Kései vallásos verseiben is ott rejtőzik a kitűnő világi költő, aki már nem akar az lenni, de van egy bölcsődala, amely méltó folytatása az ifjúkori Búcsúénekeknek.

ÉNEKECSKE GYERMEKEL RENGETÉSÉRE

Nótája: Mennyi sokat szól...

Szenteltessék Uram az te szent neved,
Dícsérjenek a csecsszopók tégedet,
Adjad Uram őnékik Szent Lelkedet,
Szent fiaddal esmerjenek tégedet.

Úr vagy, szent, bölcs, jó, irgalmas atyjok vagy,
Az kicsinnek gondjaviselője vagy,
Sőt mindennek életője csak te vagy,
Kérlek azért, ez kicsinkét el ne hadd.

Lám ez világ még ingyen soha nem volt
Mikor néked erről szép tanácsod volt,
Embert az te tisztességedre valót,
Teremtettél dicsőségére valót.

Ó, mely szépen ékesítéd Ádámot,
Az te színed-képed ám kitetszék ott,
Az emberben gyönyörködél akkor ott,
Néki adád édes paradicsomot.

Keveset lón Ádám az édes kertbe,
Mert az kígyó megcsalá elméjébe,
Azért esék szegény ördög kezébe,
Éva szülé fiát keserűségbe.

Áldott legyen Uram az te szent neved,
Hogy akkoron nem hagyád szegényeket,
Szent fiadat mert nékiek ígéréd,
Kivel őket megelevenítettted.

Nagy csudálatosságom vagy arra,
Hogy a kígyó felmászta almafára,
Az Úr Krisztust feszíték keresztfára,
Ezekképpen Ádám helyére állna.

No azért ti minnyájan gyermekskék,
Ne féljete, de Istent dicsérjéte,
Szent fiáért mert irgalmas tinékte,
Az keresztség erről bizonyság nékte.

Alusson el ő Szent Lele tégedet,
Világosítsa meg az te elmédet,
Vigasztalja mindenkoron szívedet,
És neveljen tisztességre tégedet.

1566?

Azért írt még egy prózai művet, az „Ördögi kísértetek”-et. Bár ezt is prédikációs könyveihez csatolta, mégis inkább világi mű. A kor úri társadalmának példázatokkal teljes és szépirodalmi módon olvasmányos kritikája. Legkorábbi szépprózánk ez, s egyben kiemelkedő remekmű. Mindössze negyvenkilenc évet élt. Egyesült benne a reneszánsz értelmiségi és a meg nem alkuvó protestáns prédikátor. Kalandok, nyughatatlanság, üldöztetés, majd nagyrebecsülés, szakadatlan tanulás és tanítás volt az élete. Megjárt néhány börtönt és volt vallásának püspöke (szuperintendense) is. Ma is élvezhető, gyönyörű olvasmányokat írt és tanítványa, Balassi Bálint mellett ő az egyetlen a 16. századból, aki mindmáig élő szerző maradt.

Forrás:

Hegedűs Géza – Bornemisza Péter c. tanulmánya

BOCSKAI ISTVÁN

(1557-1606)

Bocskai István Balassi Bálint kortársa volt, három évvel Balassi után született 1557-ben Kolozsvárott. Gyermekkorát és serdülő ifjúságát nagyrészt Bécsben és Prágában töltötte a császári nemes apródok között. Tizenkilenc éves korában tért vissza Erdélybe, ahol a gyulafehérvári udvarban tárt ajtók fogadták. Családja a legelőkelőbb nemzetségekkel állt rokonságban, többek között a Báthoryakkal is.

Húsz évesen már a fejedelmi tanács tagja, majd Báthory István halála után – 29 éves korában – a kiskorú fejedelem, Báthory Zsigmond gyámja, 1592-től pedig váradi kapitány lett, az ország legfőbb végvárának és egész haderejének parancsnoka.

Báthory Istvánról szólva: miután erdélyi fejedelemsége mellett lengyel király is lett, többet tudott tenni Erdélyért, mint annak előtte. Korábban kiemelte ugyan a jelentéktelenségből, de ezután birodalmi politikájának sarokkövévé tette. Elképzelése az volt, hogy Magyarország, Erdély s Lengyelország együtt komoly ellenfél lehet a két oldalról – Habsburg és török részről – fennálló veszéllyel szemben. Az unió központjává Erdélyt tette, de 1586-ban bekövetkezett halála után vége szakadt ennek az együttműködésnek.

A cél továbbra is a kettészakadt ország egyesítése és a török kiszorítása volt, de az eddigi harcokban meggyengült Magyarország ereje erre nem volt elég. Ekkor született meg az elképzelés, hogy a török elleni harcra a Habsburgokkal kellene szövetkezni. A terv megvalósításában jelentős szerepe volt Bocskai Istvánnak.

Rávette Báthory István utódját, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet a törökkel való szövetség felmondására, a tervet kifogásoló ellenzéket szétzúzta, s a fejedelem követeként Prágában aláírta Erdély és a Habsburg Birodalom szerződését.

Így 1595-ben indulhatott a török elleni felszabadító háború, amelyben ugyan többször nyertek csatát, de döntő győzelmet nem sikerült elérni a törökkel szemben. A Habsburgokkal kötött szövetség tehát végeredményben csődöt mondott. Erdély magára maradt, Báthory Zsigmond idegileg összeroppan, a fejedelemséget Rudolf császár-királynak adta át.

A szultán nem nézte jó szemmel, hogy Erdély Habsburg kézre került és igyekezett az egyesülést megakadályozni. Ez sikerült is, mivel a császári erők gyengék voltak, az Erdélybe küldött Basta generálisnak is csak arra futotta, hogy az ellenzéket szétverje és az ország pusztítását befejezze. A török szövetség felbontása a fejedelemség számára háborút és pusztulást jelentett.

Az illúziók a Habsburg szövetséggel kapcsolatban szertefoszlottak. Rá kellett jönni, hogy a német-római birodalom érdekei nem azonosak a magyar érdekekkel, amelyek a császári külpolitikának függvényei csupán. Az is kiderült, hogy a Habsburg erőfeszítések nem annyira a mohamedán török, hanem belső ellenség, az „eretnek” protestánsok ellen irányulnak. Fegyveres hajsza indult a protestánsok ellen, a katonaság a falvakon és a mezővárosokon élésködött, a parasztok a mocsarakba és sokszor a török oltalma alá menekültek.

Bocskai kénytelen volt rádöbbenni, hogy a császári szövetséggel kapcsolatos elképzelései katonai csődhöz, az ország pusztulásához vezettek.

Ezzel egy időben Rudolf katonai erejével és szándékaival kapcsolatban is kételyei támadtak és ennek hangot is adott. Meghívták Prágába, ahol olyan szívesen látták, hogy csak két évi „vendéglátás után engedték haza. Prágában közlőrlől láthatta a politikai tehetetlenséget és a katonai irányítás teljes csődjét.

Hazatérve bihari birtokain teljes pusztulást talált. Szembesülnie kellett azzal, hogy ez az ő tevékenységének az „eredménye”. Mindezek hatására megérlelődött benne az elhatározás, hogy változtasson eddigi politikáján. Mindenek előtt: Erdélyt vissza kell állítania eredeti állapotába – netán saját fejedelemsége alatt -, de mindenképpen a Porta szövetségében. Erre bízta az ifjú Bethlen Gábor is, sok erdélyi bujdosóval együtt.

És itt vettek a dolgok váratlan fordulatot. A kassai főkapitány bizonyos elkobzott levelek alapján – gyanút fogott és utasította a váradi kapitányt, hogy foglalja el Bocskai két várát: Szentjobbot és Kerekit. Eközben maga is hadba indult, hivatalosan a törökkel szemben, valójában Bocskait akarta megalázni.

A segítség onnan jött Bocskai számára, ahonnan nem is számított rá. A császári seregben vonuló hajdúk rájöttek arra, hogy nem a török ellen vezetik őket. Átszöktek Bocskai oldalára és csatlakoztak hozzájuk a kóborló szabad hajdúk is. Egy október 15-i titkos megegyezés után Diószeg mellett lesbe álltak, rajtaütöttek a császári seregben és megfutamtították.

Ezzel a csatával kezdődött el a szabadságharc, amit Bécs vallásháborúnak minősített. Ez csak részben volt igaz, bár a hajdúk és jobbágyok főként ezért indultak harcba, hiszen a császárság irtó-hadjáratot folytatott a protestánsok ellen.

Katonai erővel elfoglalta templomaikat, prédikátoraikat elűzte és megtiltotta a vallásgyakorlást, ami a jobbágytömegek számára az egyetlen szabadságot jelentette.

Magyarország keleti része túlnyomó részben protestáns volt. A kálvini tanok szerint, ha az uralkodó az elemi jogokat (itt: vallásgyakorlási jogokat) nem biztosítja, sőt korlátozza vagy megszünteti, kötelesség az uralkodóval szembeszállni és a jogok visszaadására rászorítani.

Az alattvalók lázadása miatt Rudolf császár öccsét, Mátyás herceget bízta meg a tárgyalások vezetésével, miután sikertelenül próbált külföldi segítséget szerezni. Engedményekre kényszerült, de itt a vallási kérdéseken kívül más problémákat is megtárgyaltak.

A főbb eredmények a következők:

- a magyarországi hivatalokat magyarokkal tölti be,
- a várakba magyar katonaságot telepít,
- a protestánsoknak vallásszabadságot biztosít.

Erdély önállóságát nem ismerte el, a Bocskai által kért keleti megyéket nem engedte át és ragaszkodott ahhoz, hogy az ország Habsburg uralom alatt, egy kézben legyen.

Ezzel szemben a török úgy gondolkodott, hogy a Habsburgok jelenléte a német birodalom, a pápaság és Spanyolország összefogását eredményezheti. A 16. századi háborúkban meggyengült Magyarország és Erdély nem jelentene számára veszélyt, ezért szívesen látná a két ország egyesítését közös királyságban. Ennek jeleként Bocskainak koronát is küldött.

Mindezzel szemben Bocskai egy erős, önálló Erdélyt szeretett volna. „Mert ha mód lehet mennél nagyobb nevelhetni, annál nagyobb s bizonyosabb erőssége leszen az mi nemzetünknek” – írta.

Ezért Erdélyt még Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs megyékkel, valamint Tokaj várával is erősíteni kívánta. Bocskai ellenzéke - Illésházy István vezetésével - nem értett egyet Erdély önállóságával, mert ez megosztaná a magyarság erejét. Ő a törökben látta a fő veszedelmet és mindenáron a Habsburg vezetés mellett tört lándzsát.

A helyzet bonyolult volt és Bocskai úgy látta, hogy az a legjobb megoldás, ha mindkét hatalommal békét köt. Erdély legyen belügyeiben önálló, a törökkel legyenek jó kapcsolatai és török ellenes háborúhoz segítséget nem adhat. Normalizálni akarta a kapcsolatokat egy általa közvetített békekötéssel a két egyenrangú fél – a császár és a szultán – között.

Közben egy másik komoly problémát is meg kellett oldani: a hajdúk letelepítését. Bocskai nekik köszönhette hadi sikereit, de amikor viszonylagos béke volt, ezek a társadalomból kirekesztett tömegek a falvakra, nemesi kúriákra támadtak. A hajdúkat Debrecen környékén, a török által elpusztított részekben telepítette le. A székelyekhez hasonlóan közösségi nemesi jogokat kaptak, földesurat nem szolgáltak, de az erdélyi fejedelem hívására fegyvert kellett fogniuk. A hajdúk kapitányai szavazati joggal részt vehettek az országgyűlésen, ezzel a kiváltságosok alsó fokára emelte őket – az első rést ütve a merev társadalmi korlátokon.

Hosszas tárgyalások után, 1606 őszén létrejött a bécsi béke, majd ezt követte a törökkel kötött zsitvatoroki egyezmény. Ezek eredményeként a császár-király és a szultán lezárta a tizenöt éve folyó háborút.

A békekötést Bocskai néhány héttel élte csak túl, 1606. december 29.-én meghalt. Halálát mérgezés okozta. Végrendeletének – amelyet három tanú előtt írt – sem politikai, sem egyéb rendelkezéseit nem teljesítették.

Összefoglalva Bocskai István történelmi jelentőségét:

- véget vetett Rudolf császár önkényuralmának,
- elismertette az alkotmányos különállást,
- kivívta a protestánsok vallásszabadságát
- és a békekötéssel véget vetett a másfél évtizede tartó pusztító háborúnak.

Így a 17. század magyar történelme az általa lerakott alapokon indulhatott tovább.

Forrás:

Benda Kálmán – Bocskai István életrajza

Rimay János (?):

**A FELSÉGES BOCSKAI ISTVÁNNAK
MEGHALÁSÁRÓL**

Bátorság lelkebben felette nagy vagyok,
Noha sok fájdalom tagjaimban vagyok.
Testem sok kínokkal megterhelve vagyok,
Sok keserőséggel szívem rakva vagyok.

Kassa szép városa, legyen Isten hozzád!
Ki tisztességemet nekem oltalmazád,
Hűségedet hozzám mindenkor mutattad,
Én királyi székem meg nem rágalmaztad.

Szívem hasad rajta, hogy tőled megválom,
Nagy keserőséggel tanácsid említem,
De ez földiektől nekem meg kell válnom,
Az halállal bizony ím majd meg kell vívnom.

Kincses Erdélyország! futamjál előmben,
Légy vigasság nekem ily nagy gyötrelmemben.
Oh nagy Isten! s urak! hol vagytok igyemben,
Könnyebbséget, kérlek, tegyetek testemben.

Az én gyötrelmimet, intlek, lássátok meg,
Jaj a méreg miatt mert szívem hasad meg;
Tagom nyavalyától hogy nem nyughatik meg
Jaj az én életem, hogy már nem halok meg.

Iszonyú kínomat palotám jajgatja,
Én kiáltásomat ágyas házam hallja;
Tagjaim gyötrelmét az ég is csudálja,
Ki volna az ember ki engem nem szánna?

Németh Sándor – Tisztelet emléüknek

Jövel jövel hozzám hamar én Krisztusom!
Lelkemet ezennel én néked ajánlom,
Bádjadt testem pedig a földnek ajánlom,
Halálom óráján mindennek azt mondom:

Szerető fiaim, urak és köznépek!
Kik én halálomon mostan jelen vagytok,
Nagy jó neven veszöm ti szolgálattokat,
Kik nagy zokogással atyátokon sírtok.

Testem fájdalmakkal noha rakva vagyok,
De eszöm és elmém nyilván helyén vagyok,
Királyi koronám előttetek vagyok,
Tündöklő zászlómat titeátok bízom.

Vegyétek fel gondját, kérlek, országomnak,
Helyt adjatok, urak, az én intésemnek;
Úgy adjon jót Isten, urak, magatoknak,
Hogy megőrizzétek ti az országotokat.

A hatalmas Isten titeket megáldjon,
Én testemmel együtt Erdélybe bévigyen,
Minden utatokban szerencsésé tegyen,
Minden tanácsokban tivatek legyen.

No, menj immár lelkem, jövel én Krisztusom!
Mert bádjadt testemet tovább nem tarthatom,
Te szent országodat add meg nekem látnom,
A nagy dicsőségben veled uralkodnom.

Nevek a magyar barokk irodalomból

A magyarországi barokk költészet fénykorát Zrínyi Miklós életműve jellemzi leginkább. De ahogy Balassi Bálint költészete a magyarországi humanizmusból nőtt ki, az őt követők munkásságából alakult ki a magyar barokk irodalom. Közülük néhányat ki kell emelni.

Rimay János (1570k.-1631) Balassi hagyományait követte az első időkben, majd továbbfejlesztette abba az irányba, amerre a külföldi udvari irodalom is fejlődött. A mondanivaló hiányát igyekeznek az egyre öncélúbbá váló díszítőelemekkel leplezni, a költői hasonlatok, a forma körmönfont cikornyái helyettesítik a tartalmat. Egy példa:

„Mert az te szerelmed
engem úgy környülvött,
mint pézsmát jó szelence,
az én szívem kivel szintin úgy hevült el,
mint tűz miatt kemencze.
Mert te szépségidbe
szívem úgy merült be,
mint tengerben Velence.”

Ez már a barokk stílus teljes kibontakozása. A példa kitűnően illusztrálja, hogy a barokk nem más, mint a reneszánsz humanizmus szerves továbbfejlődése.

A képek halmozása tetszetős lehet, de a rímek kedvéért a képek egyre laposabbak lesznek. Példa erre egy Balassit dicsérő strófája:

„Vagy Syren, vagy Circe, vagy Magyar Amphión,
Arany írásodban nincsen penészes ón;
Egy igén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón,
Aki ebben kétes, nyomozzon balhát hón.”

A versszak a mitologizált humanista magaslatról sorról-sorra süllyed egyfajta pórias közönségesség felé.

Egy késői Balassi tanítvány, az 1662-ben született Pekri Lőrincné, **Petrőczy Kata** Szidónia verseiben viszont tisztán és értékesen csendül meg a személyes hang. Írásai levél- és naplószerűek. Azok közé tartozik, akiket a szenvedés tett költővé. Verseiben siratja férje fogságát, átkozza az ellenséget, s mikor az imádott férj hűtlen lesz, szenvedélyesen perlekedik vele:

„Micsoda okokbul méltóbb szerelmedre?
Kincse, vagy személye hatott-é szívedre?
Nemzete s erkölcsé kötelez-é erre?
Hogy így én személyem jutott gyűlölségre?
Semmiben különbnek nem tartom magamnál,
Sőt az én hűségem böcsösebb aranynál
Mellyet tudom, nem lelsz, édes szívem, annál.”

A sorokat olvasva átéli az ember, mennyire ugyanazok voltak a nagy szenvedélyek akkor is.

De az első magyar költő fel tud emelkedni a tiszta líra magaslatára is, amikor már nem ő beszél a bánatról, hanem maga a bánat szólal meg:

„Mint sebes szelek zúgási,
Tenger vize áradási
Ollyak, mint vizek folyási,
Bánatimnak újulási.”

A **második** – a gróf – **Balassi Bálintnak** (1626-1684) kevés verse maradt fenn, de emlékét megőrzi egy hosszú átkozódó költemény, amely leginkább shakespeare-i anyakirálýnók szájába illene talán. Íme egy részlet:

„Éles elméd legyen, elfelejtsd nevedet,
Mint Messala, ki nagy fájdalmat érzett,
Hascsömör kirágja tőből köldöködet,
Hogy minden csudálja ily betegségedet.

Tengeri csudák is csudádra jöjjenek,
húsevő madarak mind összegyűljenek
Várván, hogy hamarább testeddel éljenek,
De rossz szerencsédén ők is elhűljenek.”

A Balassi-követők népes sorát gróf **Koháry István** (1649-1731) zárja be. Élete azt példázza, hogy az emberi tartás és a virtus nem politikai hovatartozás kérdése. Koháry labanc volt és a királyhűsége miatt volt hosszú ideig fogságban. Verseinek zömét a tömlöcben írta. Az egyikben sorra veszi azokat az ételeket amelyeket a fogságban nélkülözni kénytelen, másokban a vagyonát részletezi aprólékos gondossággal. Ezek a meglehetősen unalmas, de megható versek a világot pótolták számára, amelytől hosszú ideig elzárva volt.

Az eddig felsorolt barokk költők voltak a Balassi-követők legkiemelkedőbb képviselői, de színvonalban mindenképpen elmaradtak az „iskolateremtőtől”.

Ebbe az irodalmi környezetbe született bele Zrínyi Miklós, a szigetvári hős dédunokája, Zrínyi György horvát bán fia. Szerb Antalt idézve: „A 19. században a kard és a lant hőségének nevezték és ez a kissé patetikus kifejezés válik élménnyé a Zrínyivel foglalkozóban, amikor eltűnődik, hogy az „embert” vagy a költőt illeti-e mélyebb zászlóhajtás... Zrínyiben éppen az az egyedülálló, hogy műve és emberalakja annyira méltóak egymáshoz.”

Forrás:

Szerb Antal - Magyar Irodalomtörténet

ZRÍNYI MIKLÓS

(1620-1664)

Zrínyi Miklós 1620-ban született a horvátországi Ozaly várában. A Zrínyiek a legtekintélyesebb és legvagyonosabb horvát családok közé tartoztak.

Hat éves korára Miklós és a nála egy évvel fiatalabb Péter árván maradt. Már az édesanya, Széchy Magdolna sem élt. Öt tagú gyámi tanács gondoskodott neveltetésükről Sennyei István váci püspök vezetésével, de a fő irányokat maga Pázmány Péter szabta meg.

1628 őszétől a két Zrínyi fiú a grazi jezsuitáknál kezdte meg tanulmányait. Szigorú rend és napi beosztás mellett kiválóan képzett tanárok jellemezték az intézetet, amely a Societas Jesu oktatási intézményein belül is a legkonzervatívabbnak számított.

Hat évig tanultak Grazban, a szünidőket a Batthyányiak németújvári birtokán töltötték, ahol Batthyányné Poppel Éva pótanyai szeretettel gondoskodott róluk.

Az 1628-as évnek volt egy másik, érdekes mozzanata: Miklóst királyi főlovászmesterré nevezték ki. Ez nyilván nem a nyolcéves kisfiú addigi teljesítményének elismerése volt, hanem politikai megfontolás. A Habsburg-ház mellett elkötelezett, művelt és kellő tapasztalattal rendelkező politikust kívántak a horvátországi, illetve a magyar ügyek kezelésére kinevelni.

1633-tól a két fiú Bécsben folytatta tanulmányait, ám a tanév végét meg sem várva minden bejelentés nélkül hazautaztak Csáktornyára. Visszatérésüket még Pázmány sem tudta elérni. Egyszerűen elégük volt az iskolából, a kötöttségekből, a tanár és diák hierarchikus viszonyából.

Ekkor III. Ferdinánd utasította őket, hogy Pázmány közelében, a nagyszombati iskolában tanuljanak tovább. Egy évig kitartottak, de utána mindenki számára világossá vált hogy ebből az iskolából is elégük van.

Miklós 1636-ban tanulmányútra ment Itáliába. Nyolc hónap után visszatérve 1637 elején még Pázmány adta át neki birtokainak igazgatási jogát és felelősségét, majd három hét múlva meghalt. Szervezőkészség, határozottság, ötletgazdagság. Ezen tulajdonságok segítették szerteágazó birtokainak korszerűsítésében, a szállítások szervezésében és nemzetközi kapcsolatainak kiépítésében. Legfontosabb kereskedelmi partnere a velencei köztársaság volt.

Pázmány halála után Esterházy Miklós lett a magyar politikai élet meghatározó alakja. Zrínyi szerette volna leányát, Anna Júliát feleségül venni (feltehető, hogy Júlia-verseit hozzá írta), de Esterházy több kérő közül Nádasdy Ferencet választotta. Zrínyi végül Draskovich Gáspár leányát, Mária Eusebiát vette feleségül 1646-ban.

Ezt megelőzően – 1644-ben – I. Rákóczi György erdélyi fejedelem svéd és francia szövetségben megtámadta III. Ferdinándot. Zrínyi kellemetlen helyzetbe került, mert a nádor felszólította, hogy csapatai élén szálljon szembe az erdélyi hadakkal. Meg is indult 800 jól kiképzett katonájával, de magyarok ellen nem volt hajlandó fegyvert fogni. Egy adandó alkalommal hazatért Csáktornyára és figyelte a Vesztfáliából érkező híreket.

Az első nagy, szinte egész Európára kiterjedő – később 30 évesnek nevezett – háború 1648-ban befejezéséhez közeledett. A vesztfáliai Münsterben és Osnabrückben megindultak a béketárgyalások.

Magyarország, amely eddig anyagilag és katonákkal is támogatta Ausztriát a háborúban, joggal várhatta el hogy a Habsburgok ezután komoly erőfeszítéseket tegyenek a török kiűzésére. Miután 1654-ben Esterházy Miklós meghalt, a továbbiakban Zrínyi képviselte a leghatározottabban ezt az elképzelést.

Nagyon fontos esemény volt, hogy 1646-ban Kréta birtoklásáért háború tört ki az oszmán birodalom és a velencei köztársaság között. Kedvező alkalom nyílt tehát arra, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében lefoglalt törököt kétfrontos harcra kényszerítsék. Velence kitűnő kapcsolatokat ápolt az európai államokkal, így reális esély volt a török elleni összefogásra.

Végül is ez a reményteljes politikai helyzet készítette arra Zrínyit, hogy megírja hősi eposzát, a *Szigeti veszedelmet*. Az eposz a Szigetvárt 1566-ban hősiiesen védő dédapa emlékére íródott, de a kor olvasójának szólt: a dédapa példájával akarta a kortárs olvasóval megértetni, hogy itt az alkalom, a harc nem reménytelen.

Elgondolását erősítette, hogy a münsteri és osnabrücker tárgyalásokon is felvetődött a terv, sőt már emlegették a majdani hadjárat fővezérét is, Ottavio Piccolomini személyében. Ez a remény 1648-ig, a béketárgyalások befejezéséig élt csak. Két okból került le a napirendről: egyrészt kimerültek a kincstárak, másrészt egy keleti háború esetén Bécs a franciák támadásától tartott. Olyannyira nem akart háborút a Fényes Portával, hogy 1649-ben a még le sem járt békeszerződést Konstantinápolyban további 20 évre megújították.

1647-ben III. Ferdinánd horvát bánná nevezte ki Zrínyit. Ekkor még – körülbelül 53-ig – lojális volt az uralkodóhoz, de gondolkodása lassan megváltozott, egyre többször és egyre élesebben kritizálta a bécsi udvar politikáját.

Az 1655 elejére Pozsonyba összehívott országgyűlés elé komoly feladatok tornyosultak: az 1647-ben magyar királlyá koronázott IV. Ferdinánd - III. Ferdinánd fia - 1654-ben váratlanul meghalt, 1653-ban pedig Pálffy Pál nádor is elhunyt – tehát a király- és nádorválasztás is esedékessé vált. Az udvar négy nádorjelöltet állított, de Zrínyi – aki az őt támogatók körével együtt mindent megtett a jelöltségért – nem volt köztük. Az országgyűlés Wesselényi Ferencet választotta nádorrá. Végül is a jelölteknel jóval népszerűbb, de az udvar politikáját egyre élesebb kritikával illető Zrínyi megválasztását hatalmi eszközökkel akadályozták meg.

A kudarcot higgadtan viselte, nem keseredett el, hanem elveit megírta a *Mátyás király életéről való elmékedések* című munkájában. Az „elmékedésekben” nemcsak Mátyás uralkodását hozza fel jó példaként és nemcsak azt írja le, hogyan képzeli a hatékony kormányzást, hanem állást foglal és kijelöli a helyes utat. Erőteljesen fellép a Habsburgok ellen, kifejti hogy a Birodalom és Magyarország érdekei nem esnek egybe és hangsúlyozza hogy a nemzetből választott király sokkal alkalmasabb lenne az ország vezetésére. Fontosnak tartotta az Erdéllyel való szoros együttműködést, megpendítve a gondolatot hogy a Rákóczi család valamelyik tagja – tapasztalatai révén – alkalmas lenne az uralkodásra. De szó sem volt a császár uralmának megdöntéséről, vagy II. Rákóczi György megkoronázásáról, hiszen Zrínyi tisztában volt a helyzet realitásaival.

Az „elmékedések” elkészültével egy időben fontos döntés született Konstantinápolyban: Köprülü Ahmed lett a nagyvezír. A legvagyonosabb családok egyikébe tartozott, így saját anyagi erőit sem kímélve látott neki a hadsereg reformjának. Intenzív külpolitika, támadó háborúk vezetése és az elhúzódó krétai háború sikeres befejezése szerepelt tervei között.

Az 1657-ben meghalt III. Ferdinánd német-római császár utódjául kisebbik fiát – a korábban már magyar királlyá koronázott - I. Lipótot választották meg 1658-ban. Megválasztása után egy hónappal jött létre a Rajnai Szövetség, amelynek elnöke János Fülöp mainzi érsek, aki elkötelezett híve volt a törökök kiűzésének Európából. Bécs nem nézte jó szemmel a Szövetséget, mert francia pénzen működtetett, előretolt éknek tekintette és veszélyeztetve érezte magát.

Zrínyi terveire csapás volt II. Rákóczi György lengyelországi kudarca. A svéd-lengyel háborúban a fejedelem a porta tiltakozása ellenére vett részt. A vazallus engedetlensége miatt 1658-ban egy török büntetőhadjárat pusztított Erdélyben. Zrínyi hiába sürgette többekkel együtt, hogy Bécs szövetkezzen Velencével és a pápával, Bécs nem mozdult. A török hamar észrevette, hogy lépéselőnybe került és 1660-ban újra megtámadta Erdélyt. Rákóczi seregét megverte, Váradot elfoglalta. A csatában a fejedelem is elesett.

A magyar politikai élet vezetői Zrínyi vezetésével ismét felszólították Lipótot az ország megvédésére, amit egy minden eddiginél erősebb, 120 ezer fős török sereg fenyegetett Ali pasa vezetésével. Mivel semmi nem történt, ezután már Zrínyi kezdeményezett.

Az 1661-es év a háborús készülődés jegyében telt el. Zrínyi már nem küzdött engedélyekért, hanem saját erejéből cselekedett. Júniusban a korábbi békeszerződés rendelkezései ellenére a Mura jobb partján megkezdte egy jól felszerelt erősség, Zrínyi-Újvár építését. A török elleni közös fellépés érdekében jó kapcsolatot létesített a velencei köztársasággal.

Közben a török újabb támadást intézett Erdély ellen. II. Rákóczi György utódja, Kemény János fejedelem is elesett a harcban. Lipót Montecuccoli tábornok vezetésével csapatokat küldött, aki a korábbi Habsburg-török megállapodás értelmében elkerülte az összeütközést, s a sereg rabolva-fosztogatva kivonult Erdélyből.

Az 1662-es országgyűlésen Zrínyi célja a magyar hadak főparancsnoki tisztének elnyerése volt. Végül nem született lényegi döntés, hacsak az nem, hogy Lipót egy banketten aláírta a Zrínyi-Újvár lerombolását elrendelő parancsot. A sűrűn érkező felszólítások ellenére Zrínyi folytatta a várépítést, mert a határ mentén egyre gyakoribbá váltak az összecsapások a törökkel és meggyőződése volt, hogy hamarosan általános támadással kell szembenézni.

Miközben Bécsben a háború- és békepártiak vitatkoztak, 1663 nyarán Konstantinápoly – 1606 óta először – Bécs békeajánlatát elutasította és június végén Köprülü nagyvezír 120 ezer fős serege már Budán volt.

Zrínyi ezt követően írta meg „Az török áfium ellen való orvosság” címmel gondolatait, melyben a behódolás veszélyeire hívja fel a figyelmet, mert a „törökösség” akár csekély mérvű elfogadása is rontja a jövőbeli agyar államiság esélyeit.

Ősszel a Szent Koronát – tartva a török támadástól – Pozsonyból Bécsbe vitték. Zrínyi, Wesselényi nádor és Nádasdy országbíró egységre lépett céljuk az ország felkészítése a háborúra, ütőképes hadsereg létrehozása és ehhez az anyagi feltételek megteremtése volt. Wesselényi nemesi felkelést rendelt el., míg a magyar politika gyakorlatilag Zrínyi útmutatásai szerint működött.

Szeptemberben elesett Érsekújvár. Bécsben pánik tört ki, az udvar Linzbe menekült s Lipót kinevezte Zrínyit a magyar hadak főparancsnokának.

A török elsődleges célja a Kanizsát veszélyeztető Zrínyi-Újvár lerombolása volt, de az erre kirendelt seregét Károlyvárosnál és a Mura mentén csúfosan megverte a báni haderő. Zrínyi csáktornyai birtoka katonai és politikai központtá vált. Novemberben megérkeztek a Rajnai Szövetség csapatai Hohenlohe tábornagy vezetésével.

A folyamatos levelezés, egyeztetés eredményeként 1664 januárjában egyesült Zrínyi, Hohenlohe német és Walter Leslie skót tábornok, valamint Batthyány Ádám dunántúli főkapitány serege és megindult a téli hadjárat. Sikerének híretől hangos volt egész Európa. Talán ennek hatására a Német-Római Birodalom és Franciaország részvételével megalakult a nemzetközi törökellenes liga, amelyről Bory Mihály hozott hírt februárban Regensburgból. 1664 tavaszán már úgy 100 ezer fős német, francia és magyar katonákból álló sereg állt fegyverben.

Sok késlekedés után, április végén kezdhették meg Kanizsa ostromát, amely lassan haladt a vár erőssége, a terepviszonyok és a várat védő török katonaság kitartása miatt. Közben Köprülü nagyvezír átkelt az újjáépített eszéki hídon, s Kanizsa felé tartott. A haditanács döntése nyomán a szövetséges csapatok felfüggesztették Kanizsa ostromát és visszavonultak. Zrínyi délen maradt katonáival Zrínyi-Újvár védelmére ment.

Egy hét múlva ők lettek az ostromlottak. A véderő éhezett, gyenge volt és eléggé rendezetlen. Közben megérkezett Montecuccoli, aki azzal a paranccsal jött, hogy tartóztassa fel a törököt, de a várért ne hozzon véráldozatot. Tétlenül nézte Zrínyi erőfeszítését, aminek az lett az eredménye, hogy az 1900 védőből 1266 elesett, a várat 1664 június végén a török elfoglalta és felrobbantotta.

Zrínyi Montecuccolitól tudta meg az ostrom utolsó napjaiban, hogy fővezéri megbízatását visszavonták. Bécsbe ment, de Lipót nem fogadta, hanem megalázó módon egy erszényt küldött neki ezer arannyal. Ugyanakkor Európa Zrínyit hősként ünnepelte.

Köprülü közben Bécs felé támadott, ám Szentgotthárdnál a Montecuccoli vezette szövetséges seregek komoly győzelmet arattak felette. A tíz nappal később kötött vasvári béke kihasználatlanul hagyta a győzelem adta lehetőségeket, lényegében visszaállt az 1606-os zsitvatoroki békében rögzített állapot.

A békekötés hátterében az állt, hogy Bécs nem érezte magát anyagilag elég erősnek a háború folytatásához, másrészt – mint már korábban is – attól tartott, hogy Franciaország hátba támadja. Bár Zrínyi átlátta a helyzetet, a döntést hibásnak tartotta.

November 30-án két levelet kapott Lipóttól: meghívókat a magyar ügyekkel foglalkozó tanácskozásra. A meghívásnak nem tudott eleget tenni, mert 1664. november 18-án a karsuneci erdőben egy vadkan halálra sebezte.

Hogy így történt-e? Kétkedtek benne akkor is, később is. Állítólag egy bécsi múzeumban őriztek egy puskát, amelyen felirat volt: „Ez a vadkan ölte meg Zrínyi Miklóst.” Voltak viszont szemtanúk, akik szerint valóban a vadászaton megsebzett vadkan ölte meg.

Életének negyvennégy éve alatt bebizonyította, hogy tisztelettel és felkészültséggel lehetett maradandót alkotni a kora újkori Magyarországon is. Amikor személyiséggel foglalkozunk, nem szabad elfeledkezni egy fontos körülményről: horvátnak született, de magyarabbá vált sok melldöngető magyarnál és életművének minden egyes mozzanatával a magyar ügyet szolgálta.

Széles látókörű politikus és tehetséges hadvezér volt. Bár saját magát nem tartotta írónak, irodalmi munkáiban is céljai, törekvései fejeződtek ki, úgymint

- a magyar politikai élet reformja
(Mátyás király életéről való elmélkedések),
- a hadsereg szervezésének, felépítésének reformja
(Tábori kis tracta, Vitéz hadnagy),
- az ellenállás szükségessége az eltörökösödés ellen
és a törökök elleni harcra való buzdítás
(Az török áfium ellen való orvosság).

Mohács után a megoszlott, önbizalmát veszített ország a Habsburg sas szárnya alá menekült védelmet keresni, amely meg is mentette az országot a végső pusztulástól, de az elveszített területeket nem tudta, talán nem is akarta visszaszerezni. Főként az idegen katonaság nem akarta ezt, mert győzelem esetén feleslegessé vált volna.

Zrínyi ismerte fel elsőként, hogy a helyzet megváltozott. Az volt a véleménye, hogy a meggyöngült törökkel egy megerősödött magyarságnak kell szembeállnia. Tettek, szavak, röpirat és eposz – mind a magyarság önbizalmát voltak hivatottak felébreszteni.

Zrínyi próféta volt és prófétasorsa szerint pusztába kiáltott. A törököt végül mégis a Habsburgok úzták ki, de olyan áron, hogy sokan inkább a törököt sírták vissza.

S most néhány mondat a „Zrínyi-eposzról”. Szerb Antalt idézve: „Az eposz tárgya ősidőtől fogva a nagy háború... Az eposz a heroikus életforma irodalmi kifejezése, más síkban értelmét veszti. A műfajok társadalmában az eposz a lovas katona.”

Az epikus műfaj korábbi művelői – bárdok, költők és hasonlóak – kísérték a sereget, de a harctól távol maradtak. Zrínyi nem volt különálló: tudta milyen az, amikor a kard eleven húsba vág. Ismerte, mert saját bőrén tapasztalta a várbeli és tábori életet, az őrséget. A nappalok vérrel és verejtékkel teljeseek, az éjszakák leselkedő veszedelmekkel.

A Zrínyi-eposz és annak realizmusa pótolja az irodalmunkból hiányzó középkori epikát. Kifogásolni szokták, hogy nyelvezete súlyos, hiányzik belőle a kifejezés bája. Valóban így van, de nagy előnye hogy sikerült megszabadulnia a terjengősségtől. Az eposzon átsüt az akarat, amely jó és rossz példákkal igyekszik felrázni az alvó és még aludni akaró nemzetet.

Az elején már volt szó arról, hogy Zrínyi a barokk korba született bele. Igen, de ő „kilógott” a barokkból, mert széles látókörű európai volt. Az irodalmi tevékenységet mellékesnek tekintette, számára csak eszköz volt, hogy felrázza az embereket. Így ír erről:

„Homérus száz esztendővel a trójai veszedelem után írta históriáját; énnekem is száz esztendővel azután történt írnom a Szigeti Veszedelmet. Virgilius tíz esztendeig írta Aeneidost; énnekem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Egyikhez is nem hasonlítom pennámat, de avval őelöttök kérkedhetem, hogy az én professióm avagy mesterségem nem a poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál... Írtam a mint tudtam, noha némely helyeken jobban is tudtam volna... Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind a holdban, mind a napban... Igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert időm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek...”

A 17. század legnagyobbjaiban általában kevés van abból, amit - a képzőművészetre gondolva - barokknak lehetne nevezni. De tovább érik bennük ami a humanizmus és a reneszánsz fő tartalma volt: az autonóm ember. Ezekkel a legnagyobbakkal rokon Zrínyi Miklós, aki kiérdemelte, hogy ne csak életműve, hanem emberi nagysága előtt is fejet hajtsunk. Sokat mond el az emberről művének ajánló szövege:

„Dedicáltam ezt a munkámat magyar nemességnek. Adja Isten, hogy véretem utolsó csöppig hasznosan neki dedicalhassam.”

Az alábbiakban a Szigeti Veszedelem XV. énekének rövidített változata következik.

Zrínyi Miklós:

SZIGETI VESZEDELEM

(Pars decima quinta)

1.

Bán végső óráját közelgetni látja,
Az egész seregét csoportba hivatja,
Azokat is, az kik mentek volt az harcra,
Kik közül Deli Vid ott maradt csak maga.

2.

És így szól őnékik: "Vitézek, látjátok,
Most mi állapotban velem együtt vagytok:
Nem csak kárt hoznak ránk törökök, tatárok,
De tűz, de vas, de minden elementumok.

6.

Mi vitézül éltünk, vitézül meghaljunk,
Egész ez világnak evvel példát hagyjunk.
Ma mi tisztességet nevünkre szállítunk,
Mai nap szépéti minden elmúlt dolgunk.

7.

Nem hurcol bennünket pogány eb porázon,
Nem visz minket császár kötve triumfuson;
Végső óránkon is az török romoljon,
Lássa, keresztyénnel hogy az Isten vagyon.

8.

Mivel az tűz miát itt nem maradhatunk,
Mihent Isten engedi az hajnalt látnunk,
Kimenjünk az várbul, és ott megmutassuk:
Kik voltunk éltünkben, most is azok vagyunk.”

12.

Zrini penig megyen az gazdag tárházban,
Minden drágaságot ő rak egy rakásban,
Víz tüzet alája osztán egy fáklyában,
Mind füstbe bocsátja, az mennyi kincse van.

13.

Egy dolmánt, egy mentét csak választ magának,
Az mely legszebb vala mind közte azoknak;
Ebbe szokta mutatni magát az udvarnak,
Ebbe menyegzőknek és triumfusoknak.

14.

Két arany perecet választá azután,
Evvel jelt csinála vitéz uri karján;
Egy kócsagtollat is szegeze sisakján,
Száz aranyat kétfelé tett dolmányában.

54.

Zrini jól esmévén életének végét,
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett;
Minthogy nem türheti immár égő tüzet,
Kiviszi magával azért mind ezeket.

55.

És az várbul kimegyen nagy bátor szüvel,
Előtte törökök futnak szerte széllal:
Az piacon megáll, és szörnyü szemével
Nézi, hogy hon vagyon pogány sok sereggel.

96.

Mert nem mér állani senki eleiben,
Senki nem mér nézni vitéz szemeiben;
Százat egymás tán ő megöl egy helyben,
Még más százra viszen halált kéméletlen.

101.

Mikor bán visszanéz, meglátja távulrul,
Elmaradt serege török kard miatt hull,
Mint pásztor nyájához, ő hamar megfordul,
És így szól hozzájok nagy hangos torkából:

102.

„Eddig éltünk vitézek, tisztességéjért
Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömezt, és jó hirünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.”

104.

De török számtalan körülvek sereget,
Messzirül jancsárság lüvik vitézeket,
Nem merik próbálni mert karddal ezeket,
Senki várni nem meri az ő kezeket,

105.

Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigassággal s örömmel hal minden.
Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lölköket Isten eleiben.

*Vitézek Istene! ime az te szolgálád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát.*

Forrás:

Hiller István – Zrínyi Miklós c. tanulmánya

A K É T B O L Y A I

Bolyai Farkas (1775–1856)

Bolyai János (1802–1860)

Akkor, amikor a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem műszaki főiskolai karának névadójáról, Bolyai Jánosról beszélünk, kikerülhetetlenül meg kell emlékezni apjáról is, hiszen ők ketten voltak az első matematikusok a magyar tudomány történetében. Nevük még a legtömörebb matematikatörténeti munkából sem maradhat ki.

Apja, Farkas volt a tanítómestere, akinek nevéhez számos jelentős tétel megalkotása fűződik, amelyek közül többet máig is gyakran idéznek.

A család a Nagyszeben melletti Bolya kisközségből származik. Itt született Bolyai Farkas, aki hat éves korától Nagyenyeden tanult. Sokoldalú tehetsége már itt megmutatkozott, főleg a nyelvtanulásban és a matematikában jeleskedett.

Hamarosan a Kemény családdhoz került házitánítónak a báró fia mellé. Ez kedvező fordulat volt számára, mert így tanítványával először Kolozsvárra, majd a jenai, s ezt követően a göttingeni egyetemre mehetett.

Bolyai Farkas itt barátságot kötött Karl Friedrich Gaussal, a matematika későbbi „fejedelmével”. A vele folytatott beszélgetések és viták sokat jelentettek számára és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy alkotó matematikus lett belőle.

Bolyai Farkas egy évvel többet töltött Göttingenben, mert tanítványa adósságokat halmozott fel, amiket nem tudott rendezni a hazautazás előtt.

Így Farkas - a kor szokásának megfelelően – zálogként Göttingenben maradt, amíg az adósságot nem rendezték. Utólag hasznosnak ítélte ezt a kényszert, mert így egy évvel tovább lehetett a tudomány vérkeringésében.

Miután kiváltották, hazatért és 1801-ben megnősült. Egy év múlva Kolozsvárott megszületett fia, János.

Állást a marosvásárhelyi református kollégiumban kapott. A fizetés kevés volt, így kénytelen volt kihasználni sokoldalúságát: kertészkedett, különleges kályhákat épített és árult, bérbe vette a kollégium kocsmáját, erdészeti és néprajzi tanulmányokat fordított, versesköteteket adott ki és drámákat írt.

A Tudományos Akadémia 1832-ben levelező tagjává választotta, de nem mint matematikust, hanem mint irodalmárt. Matematikai munkáit a kortársak egyszerűen nem értették meg. Az egyik akadémikus írta róla: „Bolyainak a nyelv körül némi érdemei vannak, a tudományban különcségei által tünteti ki magát.”

Fiának zsenijét hamar felismerte és igyekezett őt matematikussá nevelni. A fontos matematikai műveket már korán megismertette vele, többek között Euklidész „Elemek” című munkáját.

Bolyai János 15 évesen már letette a továbbtanulásra jogosító vizsgákat. Apja Gausshoz akarta küldeni, hogy nála tanuljon tovább. Levelére Gauss nem válaszolt, így a szükséges pénz összegyűjtése után János a bécsi hadmérnöki akadémián felvételizett. Még hozzá olyan sikerrel, hogy a hét éves akadémia negyedik évfolyamán kezdhette meg tanulmányait.

A bécsi tartózkodás ideje alatt apa és fia között sűrű levelezés folyt, melynek keretében apai intelmeket is kézbesített a posta János számára. Apja óvta a párbajozástól, a fehérnépektől, de különösképpen a párhuzamosok problémájától, utalva saját eredménytelen próbálkozásaira: „Az Istenre kérek! Haggy békét a paralelláknak – megfoszthat minden idődtől, egészségedtől, tsendességedtől, s egész életed boldogságától.”

Euklidész „Elemek” című munkájában a párhuzamosság alaptételével (axiómájával) is foglalkozik. Egyik megfogalmazása szerint: „Egy egyenessel csak egyetlen olyan másik egyenes húzható az adott egyenes síkjában, amely azt nem metszi, vele párhuzamos.”

Ezt az axiómát már az ókorban megpróbálták a többitől levezetni - azaz direkt módon bizonyítani -, de nem sikerült. Később az indirekt bizonyítási módszerrel próbálkoztak: az axióma tagadásából kiindulva igazolni, hogy a többivel ellentmondásban van. A matematikusok meg voltak győződve egy ilyen ellentmondás létezéséről, de ezt bebizonyítani senkinek nem sikerült.

Bolyai János kimutatta, hogy azért nem találtak ellentmondást, mert nincs is. Az axióma független a többitől és így felépíthető egy másik, ellentmondás nélküli – nem euklidészi – geometria. Új felfogású geometriáját az akadémia elvégzése után Temesvárott dolgozta ki, ahol alhadnagyként szolgált.

Eközben – vele párhuzamosan – Nyikolaj Lobacsevszkij, egy fiatal orosz ugyanezen a problémán dolgozott, ugyanolyan eredménnyel. Egymásról semmit sem tudtak és mindketten magányosan, matematikai centrumoktól távol dolgoztak. Abban is hasonlóság volt, hogy a kortársak egyiküket sem értették meg, és az el nem ismertség mindkettőjüket végigkísérte egész életén.

Bolyai János 1823-ban levélben étesítette apját Temesvárról, hogy elkészült számításaival. Többek között így írt: „...semmből egy ujj, más világot teremtettem; mind az, valamit eddig küldöttem, tsak kártyaház a toronyhoz képest.”

Az elmélet vázlatát két év múlva adta át apjának, aki azt nem értette, másrészt nem tudta elhinni, hogy a kétezer éves problémát éppen az ő fia oldotta meg. Végül 1832-ben jelent meg műve „Appendix” címmel, apja fő művének, a Tentamennek függelékeként.

Bolyai Farkas a két dolgozatot elküldte Gaussnak. Őt tartotta az egyetlen matematikusnak, aki a művek jelentőségét meg tudja ítélni. Gauss válasza mindkettejük számára lehangoló volt: a Tentament az önállóságra való törekvés szép példajaként említette, a Appendixről azt írta, hogy nagyrészt megegyezik az ő 30-35 éve folytatott munkájának eredményeivel.

Lobacsevszkij valamivel szerencsésebb körülmények között dolgozott. Az egyetem elvégzése után 24 évesen annak professzora, majd egy ideig rektora volt. Felfedezését 1826-ban ismertette egy előadáson. Az előadás szövege három év múlva megjelent oroszul, 1840-ben németül és 15 év múlva franciául.

Gauss ismerhette a német nyelvű cikket, mert – bár nem reagált az írásra – Lobacsevszkijt a göttingeni akadémia levelező tagjává választotta. Ajánlásában nem említette a nem euklidészi geometriát, csak egyéb eredményeket.

Egyébként Lobacsevszkij haláláig nem tudott Bolyairól, akinek csak véletlenül jutott tudomására az orosz tudós létezése és munkássága.

Mentovich Ferenc - aki Bolyai Farkast követte annak megüresedett katedráján - 1843-ban Gaussnál járt, aki elmondta hogy milyen érdekesen egybevág Bolyai János és Lobacsevszkij munkássága, pedig biztosan nem voltak kapcsolatban, már csak a nagy távolság miatt is.

János elkeseredett volt és sokat betegeskedett. 1830-ban - harminckét évesen - nyugdíjazását kérte. Másodszor is megözvegyült apjához költözött, de mivel sokat vitatkoztak, János inkább a domáldi birtokra távozott.

Harminckét éves korában nősülni akart, de a kauciót nem tudta letenni és apja nem segítette mert választásával nem értett egyet. Élettársi kapcsolatából két gyermeke született. Ez a kapcsolat 20 év után megszakadt, de apjával újra helyreállt a korábban megromlott viszony.

A forradalom eseményeit és a trónfosztást az apa aggódva figyelte. „Nagyon szép,” - mondta - „örvendenék rajta ha így maradna, de nem állandó, mert vér fog folyni, az orosz bejő és abszolutizmus következik.”

Bolyai Farkas 76 évesen ment nyugdíjba s megírta még utolsó művét „Rövid vázlat” címmel. Ebben matematikai gondolatait foglalta össze és párhuzamot vont fia és Lobacsevszkij munkássága között.

Apja halála után Bolyai János teljesen egyedül maradt. A továbbiakban még egy publikációja volt „Responsio” címmel. Ebben a Jablonowsky Társaság pályázatában feltett kérdésre válaszolt: a geometriában szerkeszthetők-e képzetes mennyiségek?

A dolgozat foglalkozott a valós és képzetes számokkal, melyeknek összege komplex szám, amelynek segítségével minden algebrai egyenlet megoldható - olyanok is, amelyeknek nincsen valós gyöke.

A számelméletben is maradandót alkotott, mivel Gaussal párhuzamosan és tőle függetlenül kidolgozta a komplex egész számok oszthatóságának elméletét.

1860. január 27-én halt meg. Temetésén a kirendelt katonai kíséretén kívül mindössze hárman búcsúztatták.

Halála után nyolc évvel kezdődött meg a tudományos hagyaték feldolgozása, s a 19. század végére, amikor az „Appendix” már több nyelven – köztük magyarul is – megjelent, egyre inkább hatást gyakorolt a matematikai gondolkodásra.

Talán Kline amerikai matematikátörténész megállapítása adja a legtömörebb összefoglalását Bolyai János és Lobacsevszkij jelentőségének: „A görögök óta a nem euklidészi geometria megalkotása volt a legforradalmibb és a legtöbb következménnyel járó lépés a matematikában.”

A 19. században új reneszánsz kezdődött: a tudományok reneszánsza. Ugrásszerűen megnőtt a tudományos felfedezések száma, egyfajta pezsgés indult meg a tudományok terén világszerte, így Magyarországon is. Ennek a tudományos reneszánsznak volt – sajnos, csak később elismert – magyar zászlóvivője Bolyai János.

Forrás:

Filep László - Bolyai Farkas és Bolyai János c. tanulmánya

Babits Mihály:

B O L Y A I

„Semmiből egy új, más világot
teremtettem.”

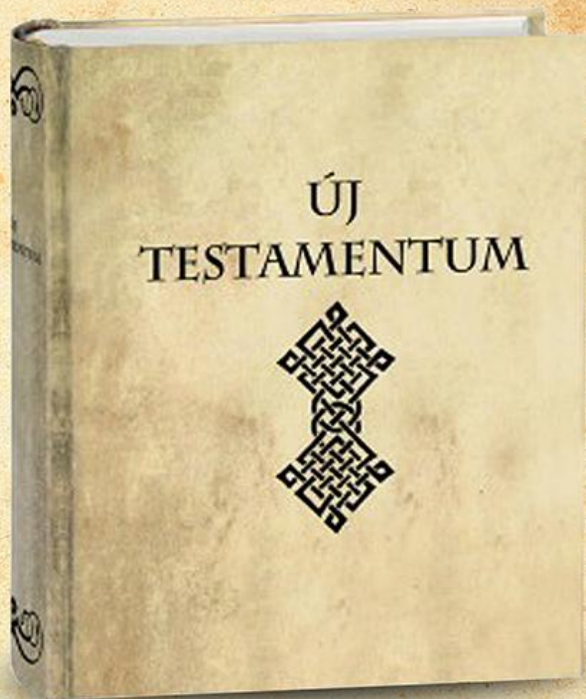
Bolyai János levele atyjához

Isten elménket bezárta a térbe.
Szegény elménk e térben rab maradt:
a kapzsi villámölyv, a gondolat,
gyémántkorlátját még csak el sem érte.

Én, boldogolván azt a madarat
ki kalitjából legalább *kilátott*,
a semmiből alkottam új világot,
mint pókhálóból sző kötél a rab.

Új törvényekkel, túl a szűk egen,
új végtelent nyitottam én eszemnek;
király gyanánt, túl minden képzetem

kirabolván kincset a képtelennek
neveltek, mint Istennel osztozó
vén Euklides, rab törvényhozó.

NÉMETH SÁNDOR
TISZTELET EMLÉKÜKNEK

TANULMÁNYOK
BUDAPEST, 2014